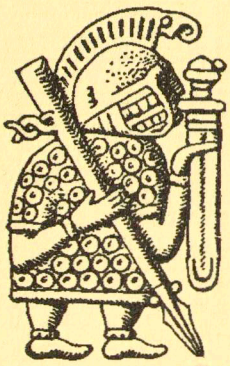

FORNVÄNNEN

JOURNAL OF SWEDISH ANTIQUARIAN RESEARCH

Två kompletta pilar från Lappland
Lundholm, Kjell
Fornvännen 110-116
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1976_110
Ingår i: samla.raa.se

Två kompletta pilar från Lappland

Av Kjell Lundholm

"I enlighet med Rausings resonemang att varje 'pilspets', som väger över 13 g, inte skall accepteras som en sådan, är således ungefär hälften av de påträffade pilspetsarna i Sverige överhuvudtaget inte pilspetsar." Denna något förbluffande slutsats redovisas i Erik Wegraeus' uppsats "Pilspetsar under vikingatid". Problemet synes bara kunna lösas på två sätt, antingen att hittills gällande konventionella resonemang angående pilspets respektive spjutspets är helt felaktiga eller att anförd definition av pilspets är ogiltig. Ifall den av Rausing nämnda gränsen skall gälla blir resultatet, enligt Wegraeus, att "man skulle vara tvungen att sålla bort åtminstone 75 % av det norrländska pilspetsmaterialet samt praktiskt taget samtliga pilspetsar i de lapska offerplatserna, där det hör till undantagen att någon pilspets väger under 13 g" (1973, s. 206).

Här är ej platsen att kritiskt granska de kriterier, som kan ha legat till grund för skilda forskares klassifikation av föremål såsom varande "pilspets" eller något annat. Vidare är ej heller avsikten att här ytterligare diskutera det stora problemkomplex som är

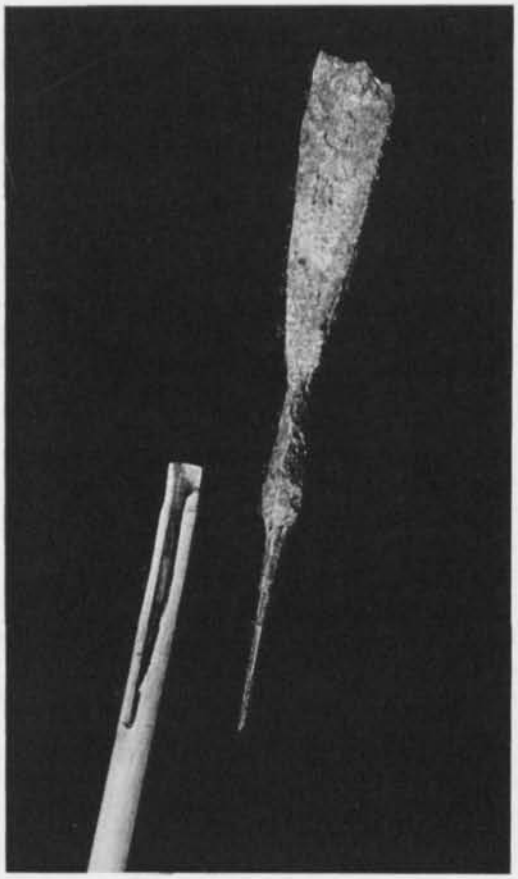

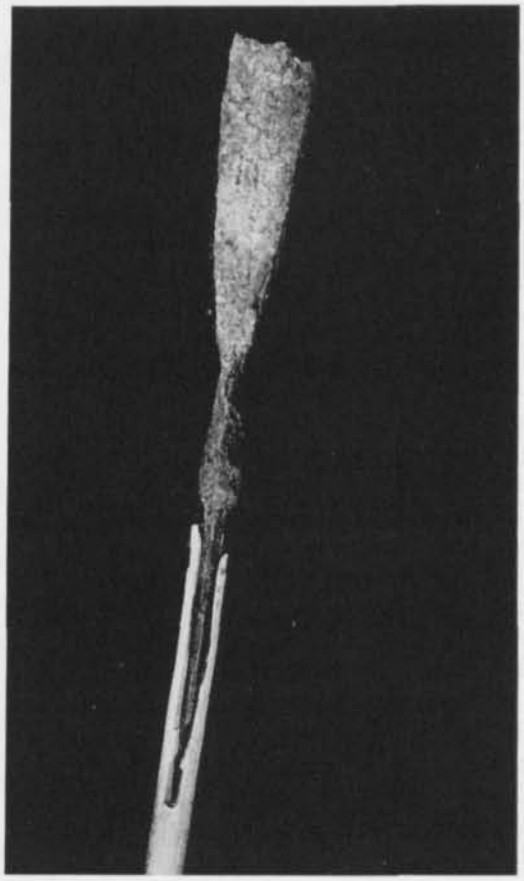

sammankopplat med de så kallade lapska offerplatsfyndens rätta tolkning och funktion. Intressant för vår allmänna frågeställning kan dock vara att presentera två fynd, som tidigare ej behandlats i litteraturen. Följande data kan härvid lämnas:

Pilspets, järn, med tillhörande träskaft. (Fig. 1.) Spetsen, fragmentarisk, nuvarande största längd 146 mm, varav lancettformat blad 70 mm långt, intill 20 mm brett, med rektangulärt tvärsnitt och tydlig mittås. Denna fortsätter på bladets skaft, 31 mm långt, samt på från skaftet tydligt avsatt avsmalnande tånge, 45 mm lång. Pilspetsens vikt 20 g. Träskaftet, 665 mm total längd, max. 9 mm diameter med runt tvärsnitt, har i sin främre tväryta ett mot tången svarande hål, intill 57 mm djupt, vari den nu tydligen avbrutna tången kan instickas till ca. 48 mm djup. (Fig. 2.) Skaftet har märken efter spetsens fastsättning i form av runtom löpande fåra, 4 mm bred, ca. 1 mm djup. (Fig. 3.) Skaftet, som numera är avbrutet i tre delar vilka har passning, uppvisar i sin bakre del svarta parallella tvärstreck inom ett ca. 100 mm långt område. Skaftets fria ände är vidgad och avplattad så, att ett tämligen rektangulärt tvärsnitt erhålls samt är avbruten i sin yttersta del, dock så att strängskårans botten kan iakttagas. (Fig. 4.) Föremålet påträffades i augusti 1962 vid fjäll 1313, omedelbart sydost om Låktatjokkostugan, Björkliden, Jukkasjärvi sn, Lappland. Fyndet gjordes i kanten av en liten jökel där "det stack fram något" varvid "finnaren drog fram en pilspets med vidhängande träpil". Pilen överlämnades till fröken Ilse Dabelstein, Gammelgården, Björkliden. Norrbottens museum inv. nr. 7470.

Pilspets, järn, med tillhörande träskaft.

Fig. 1—4. Pil från Låktatjokkostugan, Björkliden, Jukkasjärvi socken, Lappland. Detaljer av pilspets och skaft, pilspets insatt i skaftet, pilskaft med märke av fastsättningsanordning respektive pilskaftets fria avslutning med spår av strängskåra. Foto Hans Andersson, Norrbottens museum. — Arrow from Låktatjokkostugan, Björkliden, Jukkasjärvi parish, Lapland. Details of arrowhead and shaft, arrowhead mounted in shaft, arrowshaft with impression of mounting device, and the free end-part of the arrow-shaft with trace of string-score.

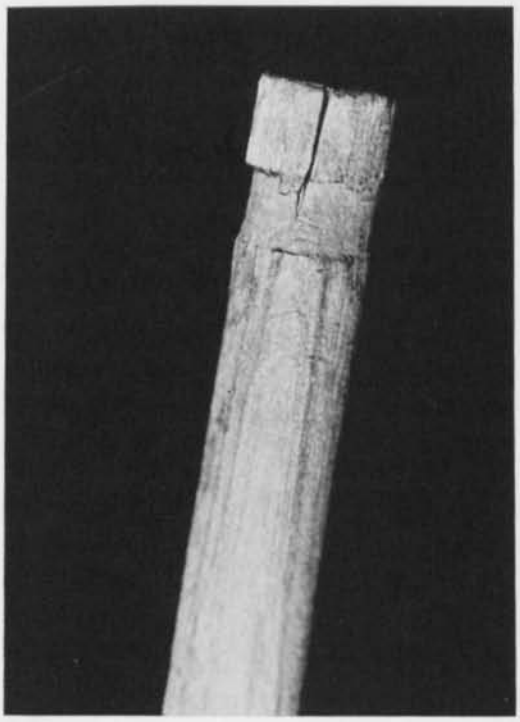

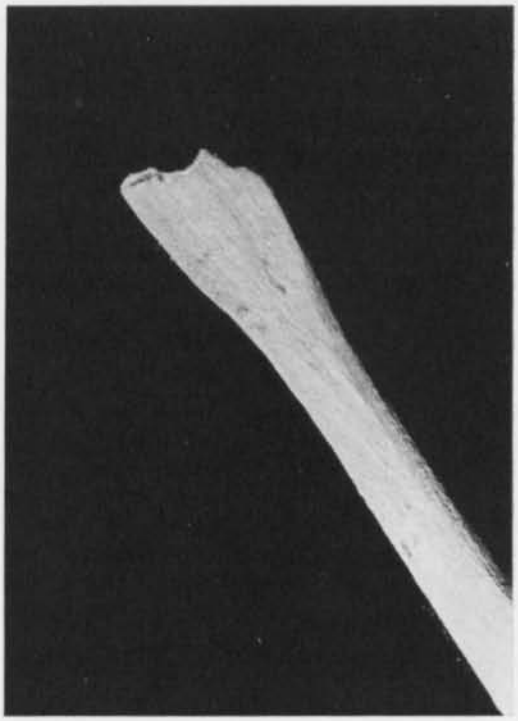

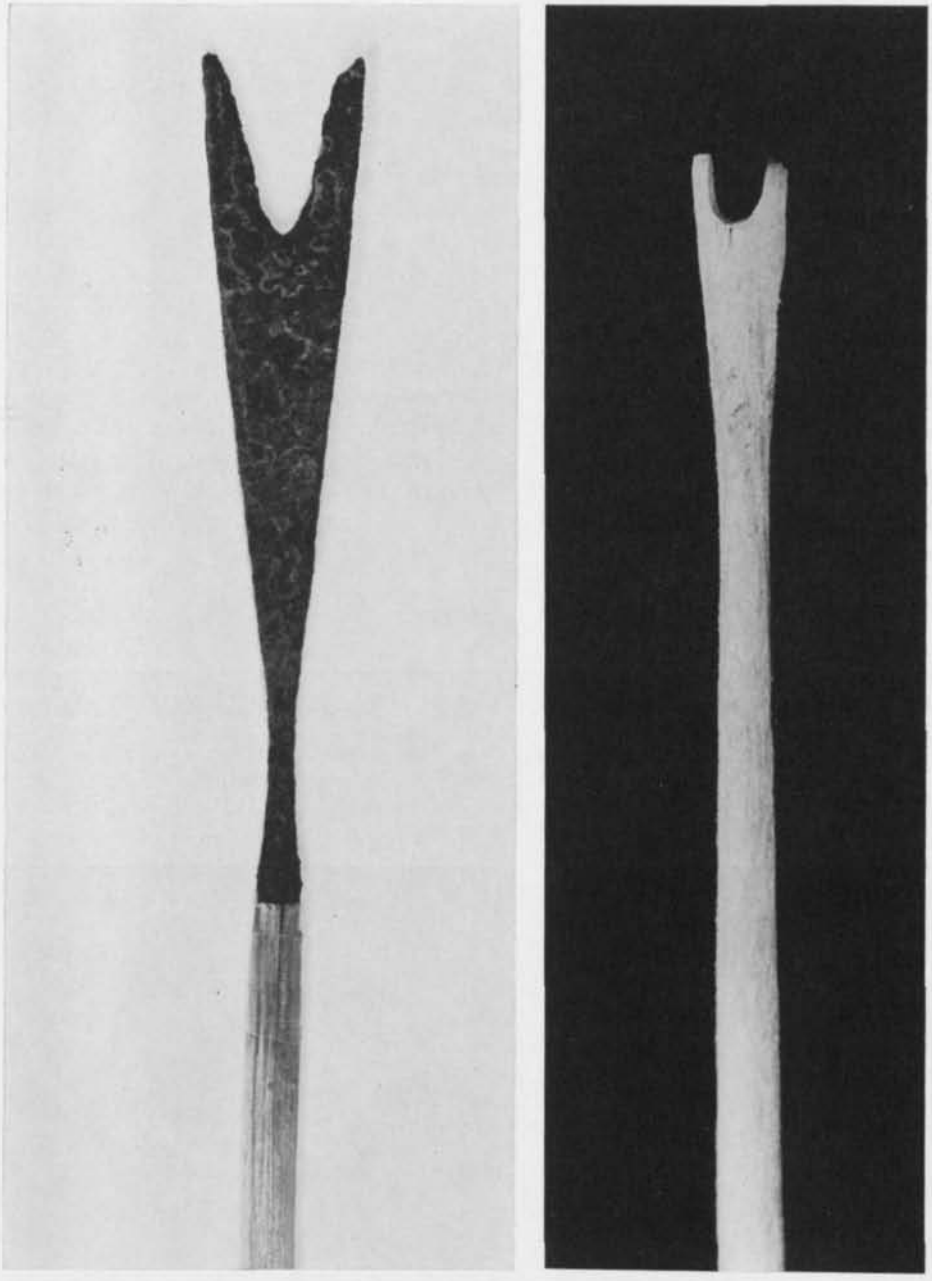

Fig. 5—6. Pilspets och pilskaftets fria avslutning, Kåppastjårro, Jukkasjärvi socken, Lappland. Foto Börje Rönnberg, LKAB. Skala ca 2:3. — Arrowhead and free end of the arrow-shaft, Kåppastjårro, Jukkasjärvi parish, Lapland. Scale ca. 2:3.

(Fig. 5.) Tveeggad spets 198 mm lång, därav "blad" 133 mm långt, 30 mm brett, med rektangulärt tvärsnitt, "skaft" 30 mm långt med kvadratiskt tvärsnitt samt tånge 35 mm lång. Pilspetsens vikt 36 g. Tillhörande träskaft, 840 mm total längd, ca. 10 mm diameter med runt tvärsnitt, har i sin främre tväryta ett mot tången svarande hål, 35 mm djupt. Skaftets främre del uppvisar även sprickbildning samt mörkfärgning som spår efter fastsättning. Skaftet, som är avbrutet, är i sin fria ände avsmalnande samt avplattat och med U-formig strängskåra. (Fig. 6.) Föremålet påträffades 24 september 1961 av ingenjör Torleif Björnberg, Kiruna, ca. 600 m söder om punkt 1383, fjället Kåppastjårro, Jukkasjärvi sn, Lappland. "Pilspets med skaft låg i ett stenfält" i närheten av en mindre glaciär på ca. 1300 m höjd där stenarna saknade vegetation, vilket av upphittaren tolkats som att området är snötäckt större delen av året. Föremålet är i Björnbergs ägo.

En enkel typbestämning ger vid handen, att den tveeggade spetsen från Kåppastjårro snarast kan hänföras till Wegraeus' typ E 2 (1973, s. 197). Spetsen från Låktatjokkostugan förefaller ej ha någon direkt motsvarighet i av Wegraeus publicerat bildmaterial, varvid dock typ A, spetsar med lancettformat blad, skulle erbjuda avsevärda likheter (1973, s. 195 f). Vidare har Wegraeus i annat sammanhang såsom typ A 1 behandlat spetsar, som uppvisar detaljöverensstämmelse (1971, Pl. 4: 1). I Sernings genomgång av offerplatsfynden torde typ 5 ha den största likheten med vårt fynd (1956, s. 84, Pl. 5:5), varvid dock den fåordiga verbala definitionen av denna typ lämnar utrymme för att exemplar av vitt skilda utseenden kan inordnas i gruppen.

För de båda presenterade objekten från Torneträskområdet kan noteras, att de, förmodligen genom sin fyndplats i närheten av jöklar, har bevarade träskaft liksom även järnspets, vilkens fastsättningsanordning kan studeras. De båda fynden är därför av stort värde i två avseenden, beträffande Rausings resonemang angående definition av "pilspets" liksom även beträffande i litteraturen förekommande förklaring vad gäller skaftning av skilda pilspetstyper.

Först är det dock nödvändigt med en källkritisk prövning av fyndomständigheterna. Här kan genast konstateras, att inget av fynden kan sägas vara sakkunnigt tillvarataget, dvs. föremålen har icke framtagits vid vetenskaplig undersökning. Vad gäller grav- och boplatsfynd är denna synpunkt väsentlig, eftersom där sannolikheten är stor för sammanblandning av skilda föremål, vilka sedan i en efterföljande vetenskaplig diskussion sammanföres till "slutna fynd". För här presenterade föremål, vilka i sig kan betecknas som lösfynd, torde dock risken för felaktig sammankoppling av spets respektive skaft vara obefintlig. Med tanke på fyndplatsernas extrema läge och de uppgivna fyndomständigheterna torde det vara omöjligt att samtidigt påträffa mot varandra passande men ej samhöriga spets och skaft. Av dessa skäl betraktas av författaren de båda fynden som slutna.

Vid en fortsatt prövning av Rausings definition kan även nämnas, att den ofullständiga spetsen från Låktatjokko väger 20 g medan spetsen från Kåppastjårro har en vikt på 36 g. Dessa båda värden, vilka på grund av skada respektive deposition i jorden får betraktas som minimivärden (Wegraeus 1973, s. 206), har avsevärt överskridit Rausings vikt. De båda spetsarna med tillhörande skaft skulle definitionsmässigt således inte vara pilar.

En alternativ lösning kunde vara, att dessa tunga spetsar, i likhet med vad Rausing anfört beträffande vissa typer av skifferspetsar, skulle ha ingått i jaktanordningar av typ självskott (Rausing 1967, s. 164), dvs. där det tilltänkta bytet genom sina rörelser utlöst en uppgillrad båge så att ett "skott" avfyrats och dödat villebrådet. Eftersom inga iakttagelser av någon sådan konstruktion har gjorts i samband med påträffande av spetsarna från Torneträskområdet, kan en dylik förklaring ej bedömas med hjälp av en indirekt bevisföring. Det är känt att nomadfolk i det inre av Ryssland och Asien samt Sibirien använt gaffeleggade pilspetsar för jakt på dels sjöfågel, dels mindre pälsbärande djur (Wegraeus 1971, s. 42 ff.). Det senare användningssättet vore tänkbart i fjälltrakterna var-

vid, liksom inom det östliga utbredningsområdet, främst självskott skulle nyttjas. Denna möjlighet har dock av Wegraeus uteslutits med den motiveringen, att spetsarna av typ E 2 är för stora och tunga samt att dessa tveeggade spetsar, till skillnad från de gaffeleggade, inte är utformade för att spetsa viltet utan för att skära det (1971, s. 44).

Skaftets form och fastsättning kan måhända lämna ytterligare ledtrådar i vår bedömning av huruvida våra två fynd verkligen kan klassificeras som pilar. Wegraeus har redan konstaterat, att endast ett fåtal pilspetsar har bevarade träskaft. I dessa fall inskränker de sig ofta till trärester på pilspetsens tånge, varvid exempel från Vivallen i Härjedalen samt Birka och Valsgärde nämnts (Wegraeus 1973, s. 203 f). Detta begränsade material leder till slutsatsen, att det funnits minst två sätt vid skaftning av tångepilspetsar. För tunga bredbladiga jaktspetsar borrades i skaftets främre tvärytа ett hål, vari spetsens tånge och nedre skaftdel insattes, så att pilspetsens avsats vilade på det borrade hålets botten. För lätta, smala stridsspetsar borrades inget hål utan tången slogs in i träskaftets främre tvärytа, så att spetsens avsats vilade direkt på denna (Wegraeus 1973, s. 204 f).

Hur stämmer nu detta med fynden från Torneträskområdet? Vi ser genast av det bevarade skaftet från Låktatjokko, att tången endast är inslagen eller möjligen infälld i den främre tvärytan, så att avsatsen vilar mot skaftets avslutning. Vidare har skaftets fastsättning förstärkts genom att detta omvirats, så att en ca. 4 mm bred försänkning uppstått. Eftersom denna uppvisar skarpa kanter och jämn botten, synes det vara troligt att förstärkningen utgjorts av ett smalt järnband eller dylikt. För fyndet från Kåppastjårro gäller motsvarande anordning. Här har tången inslagits i skaftets ände, så att pilspetsens avsats vilar direkt mot skaftavslutningen och även är jämntjock med denna. Även här kan en mörkfärgning utgörande spår av förstärkning genom band eller liknande iakttagas. Enligt dessa iakttagelser och Wegraeus' klassifikation av jakt- respektive stridsspetsar når vi det förvånande resultatet, att de båda lappländska fynden skulle utgöras av stridsspetsar.

I sammanhanget kan noteras, att hänsyn ej tagits till det norska materialet, vilket skall uppgå till 30—40 bevarade skaft (Liestøl 1968, sp. 276). Senare har i en monografi för ett begränsat område i Oppdal redovisats ett 60-tal pilskaft med skiftande bevaringstillstånd. Härvid finns dock 22 fullständiga skaft, varav 10 också har tillhörande spets (Farbregd 1972, s. 121 ff., s. 3). I denna monografi diskuteras likartade problemställningar som hos Wegraeus, varvid dock beklagligtvis dessa båda arbeten har tillkommit utan att författarna kunnat ta hänsyn till varandras resultat. Således konstateras på grundval av Oppdalsmaterialet, att Rausings tidigare nämnda viktgränsdefinition har liten mening vad gäller de norska fynden. Spetsar för pilar till handbågar från Oppdalsfjällen skulle väga 8—51 g med en genomsnittsvikt på ca. 27 g (Farbregd 1972, s. 50). Någon ytterligare diskussion av Rausings viktgräns lämnas ej, eftersom pilarna från Oppdalsområdet hela tiden behandlas utifrån förutsättningen att de använts till båge. Den av Wegraeus påpekade skillnaden i skaftning av jakt- respektive stridspilspetsar utvecklas ej vidare i den norska monografin utan där antydes mera, att en skillnad i spetsarnas utformning, t. ex. sylform, skulle kännetecknа stridspilar (Farbregd 1972, s. 41), och att pilspetsar med spetsig tånge jämte avsats snarast har en praktisk funktion, nämligen att ej spränga skaftet (Farbregd 1972, s. 49).

Vid ett fortsatt studium av spetsarnas och skaftens utformning och, i ett vidgat perspektiv, vid därav följande utnyttjande av dessa båda komponenter som grundval för kronologiska och kulturhistoriska resonemang, uppstår nya svårigheter. Så kan t. ex. den bakre skaftändens utformning vara olika. Farbregd redovisar tre typer, typ A med tillplattad ej utvidgad ände med närmast V-formad strängskåra, typ B med "knopp" eller vulstformad ände med runt tvärsnitt samt närmast U-formad strängskåra, typ C med markerad utvidgning med ovalt tvärsnitt med U-formad eller fyrkantig strängskåra (1972, s. 17, 19, 30). Beträffande skaftets främre avslutning

synes typ A och B ha fastsättningsskåra avsedd för spets med flat tånge, medan typ C har instickningshål för smal tångespets. Sammanfattningsvis skulle för de båda lappländska fynden, såväl vad kännetecknar spetsens fastsättning som skaftets bakre avslutning, gälla att de är av typ C.

Dock framgår snart, att de norska skaften av typ C även har givits en kronologisk innebörd. Fullständiga skaft föreligger i sex fall i kombination med spetsar, som ej är kända från järnålderns gravfynd utan föres till en grupp pilar som skulle vara yngre än omkring 1200, (1972, s. 28 ff). Utifrån detta konstaterande skulle således pilarna från Torneträskområdet dels genom spetsarnas form kunna föras till vikingatid respektive vikingatid och medeltid (Wegraeus 1971, s. 16, 46), dels genom skaftens avslutning snarast hänföras till yngre medeltid. Den skenbara motsättningen torde dock enklast förklaras med att den svenska kronologin vad gäller pilspetsar i sig rymmer många osäkerhetsmoment, liksom att det norska försöket att urskilja skafttyper kännetecknade av olikheter i fråga om fastsättning och framför allt skaftets fria avslutning likaledes är baserat på ett begränsat material.

De svenska spetsarna vad gäller de tveeggade av typ E 2 har en utpräglat norrländsk utbredning samt kan vid en kritisk granskning konstateras ha använts under vikingatid samt långt fram i tiden (Wegraeus 1971, s. 36 f). Pilar som den från Låktatjokko av typ A 1 skulle däremot försvinna i och med vikingatidens slut (1971, s. 18). Den sistnämnda slutsatsen torde dock, trots att typen som sådan förekommer i större delen av Sverige, ha sin grund i att dess datering är baserad på gravfynd, och när dessa av kända skäl upphör vid vikingatidens utgång synes det skenbart som om även spetsarna skulle försvinna. Likaledes uppvisar de norska skafttypernas indelning brister i materialet. Medan således skafttyp C, som redan nämnts, omfattar skaft som inte finns kombinerade med spetsar kända i järnålderns gravfynd visar en granskning, att de till skaften hörande spetsarna snarast karakteriseras som att de "må vera frå dei siste hundre åra pil og boge var i bruk til jakt" (Farbregd 1972, s. 28), dvs. dessa spetsar är en restgrupp omöjlig att placera i annat sammanhang. Härvid kan noteras, att det redovisade norska skaftmaterialet från yngre järnålder anges vara för fragmentariskt för att tillåta att någon speciell skaftgrupp kan påvisas från denna tid liksom även har betonats, att skaftens utformning under äldre medeltid ej kan bedömas på grund av fyndbrist (Farbregd 1972, s. 26 ff). Att utifrån det svenska resonemanget vad gäller pilspetsar eller det norska materialet vad gäller pilskaftstyper dra några bestämda kronologiska slutsatser synes därför vara vanskligt.

De båda fynden från Torneträskområdet leder oss således till många teorier, som vid en närmare granskning måste underkännas. En bestämd viktgräns vid 13 g kan med tanke på det norska högfjällsmaterialet sägas vara omöjlig att upprätthålla. En föreslagen indelning av det svenska pilspetsmaterialet såsom använt för jakt- respektive stridsändamål är baserad på skillnader vad gäller spetsens infattning i skaftet. Att utifrån dessa kriterier klassificera Torneträskpilarna liksom flera av de norska högfjällsfynden som stridspilar förefaller dock svårt med tanke på fyndplatsernas extrema läge, där jakt är tänkbar men knappast strid. Vidare synes en datering av de båda lappländska fynden på grundval av den fria skaftändens utformning vara osäker eftersom det norska jämförande materialet ej är av fullgott bevisvärde. Slutligen skulle även en datering av de båda fynden utifrån pilspetsarnas allmänna kronologi baserad på mellansvenskt material bli osäker, eftersom man i detta fall arbetar med slutsatser e silentio vad gäller gravfynd.

Sammanfattningsvis måste vi därför konstatera, att någon vetenskapligt övergripande bearbetning av sambandet mellan gravfynd, pilspetsmaterial och högfjällens bestånd av kompletta pilar ännu ej har genomförts. De sällsynta pilarna från glaciärernas rike lovar att kunna ge ny kunskap, när vi går att pröva gängse teorier vad gäller gravfyndens och lösfyndens rätta tolkning. Här kan fynden från Kåppastjårro och Låktatjokko utgöra bidrag till denna diskussion.

Litteratur

Farbregd, O. 1972. Pilefunn frå Oppdalsfjella. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Museet, Miscellanea,* 5. Trondheim.

Liestøl, A. 1968. Pil II. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid,* band XIII. Malmö.

Rausing, G. 1967. The Bow. *Acta Archaeologica Lundensia.* Series in 8°, No. 6. Lund.

Serning, I. 1956. Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid. *Acta Lapponica,* XI. Stockholm.

Wegraeus, E. 1971. *Vikingatida pilspetsar i Sverige — en förbisedd föremålsgrupp,* I—II. Uppsala (stencil).

Wegraeus, E. 1973. Pilspetsar under vikingatid. *Tor* 1972—73. Uppsala.

Two Complete Arrows from Lapland

It has earlier been discussed in the literature whether there exists a determined weight distinguishing some arrowheads from others. Rausing thus alleged a highest weight of 13 g for arrowheads, whereas Wegraeus pointed out that, by such a delimitation, a great number of objects marked as arrowheads would have to be discarded. Since arrowheads with the shaft still remaining are rare in Swedish prehistoric material, the author presents two finds from northern Sweden and discusses primarily eqivalent arrows from the Norwegian high-mountain areas.

In northern Lapland two complete arrows have been found, one with a lancet-shaped blade, the other with a double-edged iron head; both were found in mountain areas near glaciers. The weight of the heads is 20 and 36 g respectively, and in the opinion of the author the design of the shafts indicates that they were used with a bow. The heads are inserted into the shafts with a tang and are of the same thickness as the shafts. In contrast to the classification applied by Wegraeus, the location of the find in this case seems to indicate that the arrows were used for hunting and not for fighting.

Farbregd has accounted for some sixty arrow-shafts from central Norway; certain details have been given a chronological significance by the design of the shafts combined with a grouping according to the types of the arrowheads. The author questions this reasoning and finds that the Swedish material does not permit of any definite conclusion in this respect. Neither does the absence of heads in central Sweden, a consequence of the discontinuance of prehistoric burial forms, admit of reliable conclusions in dating different types in northern Scandinavia. The two Laplandic finds can therefore, in this brief article, be used for a discussion of different theories. A comprehensive study of the relation between grave-finds, arrowhead materials, and the stock of complete arrows in the high mountains appears desirable.